

ДОГОВІР ЯК ОСОБЛИВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ФАКТ AGREEMENT AS SPECIFIC JUDICIAL FACT

Васильєва В.В.,
*науковий співробітник,
здобувач Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
Національної академії правових наук України*

Стаття присвячена з'ясуванню правової природи договору. Поняття договору визначається через категорію юридичного факту. Автором розкривається взаємозв'язок різних явищ, через які в науці визначають договір, а також встановлюються особливості договору як юридичного факту.

Ключові слова: договір, юридичний факт, зобов'язання.

Статья посвящена изучению правовой природы договора. Понятие договора определяется через категорию юридического факта. Автором раскрывается взаимосвязь разных явлений, через которые в науке определяют договор, а также устанавливаются особенности договора как юридического факта.

Ключевые слова: договор, юридический факт, обязательство.

The article is devoted finding out of legal nature of agreement. The concept of agreement is determined through the category of legal fact. The author shows interdependence of the different phenomena which scientists use while determining an agreement, and also determines the features of agreement as a legal fact.

Key words: agreement, legal fact, obligation.

Постановка проблеми. Поняття договору є одним з центральних у цивілістиці. Існує велика кількість визначень поняття договору, однак мало досліджена правова природа договору, з якої і потрібно виходити, визначаючи поняття договору, його ознаки та встановлюючи його правове регулювання в законодавстві України.

Стан дослідження. Окремі аспекти поставленої проблеми частково досліджувалась такими авторами, як С.М. Бервено, Т.В. Боднар, С.О. Бородовський, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, О.І. Зозуляк, О.С. Іоффе, В.В. Луць, С.О. Погрібний та ін..

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є дослідження договору як явища та з'ясування його правової природи.

Виклад основного матеріалу. Читаючи праці відомих цивілістів, зустрічаємо різні визначення договору.

Зокрема, договір називають правочином, правовідношенням, підставою виникнення зобов'язання, юридичним фактом, самим зобов'язанням, документом, що фіксує укладення угоди, особливим видом нормативного акту та ін. Однак ні в кого не викликає сумніву твердження, що згода, погодження, домовленість – це суть договірної права. Договірне право дозволяє сторонам вступити в зобов'язання на умовах, які вони самі обирають, кожна сторона формує для себе зобов'язання в обмін на зобов'язання іншої сторони.

Американські правники, досліджуючи природу та суть договору, вказують на теорії, які прямо чи опосередковано центруються навколо поняття згоди та домовленості: теорія обіцянки Чарльза Фріда та теорія згоди Ренді Барнета. За Фрідом, принцип обіцянки – це моральна основа договірної права, що пов'язана з ідеєю

про те, що договірні зобов'язання сторони беруть на себе добровільно. У теорії згоди Барнета законна дійсність договору передумовлена моральними принципами, тому що добровільні дії того, хто обіцяє, відображають його намір створити зобов'язання, що має законну силу шляхом передачі відчужуваних прав [1, с. 53-61].

Переважає більшість науковців наголошувала на тому, що не існує однозначного визначення терміну «договір» і що йому властиво набувати різного значення за різних обставин. О.С. Іоффе, який був послідовним прихильником множинності значень поняття «договір», звертав увагу на те, що для всебічного ознайомлення з його сутністю «договір повинен бути вивчений як юридичний акт і як правовідношення» [2, с. 75].

Узагальнивши понятійні визначення, які існують у теорії договірної права, можна говорити про те, що договір розглядається в трьох значеннях.

По-перше, договір розглядається як зустрічне волевиявлення його учасників, домовленість сторін, спрямована на встановлення, зміну чи припинення певних прав чи обов'язків. У ст. 11 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) зазначено, що цивільні права та обов'язки виникають із правочинів поряд з іншими юридичними фактами. Це обумовило традиційне розуміння договору як підстави виникнення, зміни та припинення цивільних прав та обов'язків. Договір, як й інший юридичний факт, реалізує передбачену в нормах права можливість виникнення прав та обов'язків. Із цієї точки зору він є юридичним фактом, основною підставою виникнення зобов'язальних правовідносин. Очевидно, що розробники ЦК України виходили саме з цієї позиції, оскільки договір визначено як домовленість, спрямовану на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Таке розуміння договору було зафіксовано ще в римському приватному праві, яке й було взяте за основу як за радянських часів, так і зараз.

Визначення договору як домовленості, на думку А.Д. Корецького, є невдалим. На його думку, юридична помилка полягає в тому, що не будь-яка домовленість спрямована на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, визнається цивільно-правовим договором. Автор наводить приклади, коли більшість недейсних договорів на етапі свого укладення виступає домовленостями, сторони яких добросовісно бажають встановити (змінити чи припинити) цивільне правовідношення. Проте пізніше, на етапі свого виконання або після того, як всі обов'язки будуть виконані сторонами, подібний договір суд може визнати недейсним у зв'язку з дефектом форми, змісту, помилки волі, помилки в суб'єкті чи з інших причин [3, с. 19].

Така критика є справедливою, хоча О.І. Зозуляк вказує і на позитивні моменти такого визначення, пов'язані з намаганням законодавця уніфікувати цивілістичні терміни та категорії, що використовуються в країнах СНД, зокрема, аналогічне визначення договору можна знайти в ч. 1 ст. 420 ЦК Російської Федерації, ч.1 ст. 390 ЦК Беларусь та інших країн пострадянського простору [4, с. 9].

Законодавче визначення поняття договору зазнало певної критики у зв'язку з відсутністю в ньому категорії правочину, яку введено замість поняття «угода». Досліджуючи цю проблему, С.М. Бервено зазначає, що новий ЦК сприйняв поняття «договір», сформульоване в юридичній доктрині ще радянського періоду, яке зводилося до розуміння договору як юридичного факту, що породжує відповідні цивільні правовідносини, тобто в ньому взагалі не знайшлося місця ознакам, які хоча б певною мірою відображали нові базові принципи побудови договірної права [5, с. 27].

М.М. Сибільов зазначає, що саме правочинна природа договору дала можливість дослідникам виявити його ознаки як юридичного факту: по-перше, наявність єди-

ного волевиявлення двох або більше осіб, що виражає їх загальну волю; по-друге, спрямованість спільних дій на досягнення певних цивільно-правових результатів [6, с. 88]. Науковець сформулював чи не найповніше визначення договору: «Договір у сфері приватного права – це єдине волевиявлення двох або більше юридично рівних осіб, що збігається, зафіксоване у вигляді передбачених ним або законом у письмовому документі з подальшою його легалізацією, що виражає їх спільну вільну волю на досягнення певних цивільно-правових (приватних) результатів майнового чи немайнового характеру, настання яких відбувається в межах зобов'язання з позитивним змістом, що виникає між ними і не зачіпає прав та законних інтересів третіх осіб, у разі здійснення боржником певних дій, які відповідають праву вимоги кредитора» [6, с. 93].

Направленість договору на рух правовідношення не означає того, що призначення договору вичерпується роллю підстави виникнення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків. Саме тому, **по-друге, договір розглядається як правовідношення**, яке виникає в результаті укладення договору (правочину), оскільки саме в правовідношенні існують і реалізуються суб'єктивні права та обов'язки сторін договору. На це неодноразово у своїх працях звертав увагу О.С. Іоффе. Деякі цивілісти ототожнювали договір не лише з правовідношенням, але й із самим зобов'язанням. Зокрема, Р.О. Халфіна вважала, що в поняття договору повинні бути включені взаємні цивільні права та обов'язки сторін [7, с. 50]. Проте, як зазначає О.С. Іоффе, поняття договору не слід змішувати з поняттям зобов'язання. Зобов'язання можуть виникати не тільки з договорів і мати як договірний, так і недоговірний характер [2, с. 26].

По-третє, договір розглядається як форма правочину, тобто документ, що фіксує права та обов'язки сторін. Таке розуміння договору є досить умовним, оскільки домовленість сторін може бути оформлена не лише у формі єдиного документа, підписаного всіма учасниками. До того ж, і у випадку наявності такого документа він не завжди називається договором [8, с. 152].

Існування великої кількості визначень договору зумовлює застосування багатопонятійного підходу до розуміння договору. Така позиція чітко простежується в роботах низки вчених. Так, Н.Д. Єгоров зазначав, що під договором розуміють і юридичний факт, що лежить в основі зобов'язання, і саме договірне зобов'язання, і документ, в якому закріплені факт встановлення зобов'язального правовідношення [9, с. 26].

Така багатозначність терміну «договір» є його природною характеристикою, оскільки фактично відображає стадії його укладення і виконання, що виражаються спочатку у виготовленні договору-документа, потім – в укладенні договору-правочину та врешті-решт – у виконанні договору-правовідношення. У більшості випадків договір сприймається як договір-правовідношення і співвідноситься з правами та обов'язками сторін, що виникають як з тексту договору, так і з норм законодавства. Договір як правочин найчастіше оцінюється відносно правил його укладення, зміни та розірвання, в контексті можливості породження ним відповідних прав та обов'язків сторін договору-правовідношення.

Про те, що договір виступає не лише як юридичний факт, правовідношення та документ, а ще й **як регулятор суспільних відносин** останнім часом йдеться в багатьох наукових працях, присвячених дослідженню ролі та функцій договору (О.І. Зозуляк [4], Т.В. Боднар [10], М.Ф. Казанцев [11], О. Печений [12]).

Отже, **договір у цивільному праві** є, перш за все, юридичним фактом, правочиною, зустрічним волевиявленням осіб, що здатне породжувати цивільні права та обов'язки; а вже в іншу чергу, його можна розглядати як

правовідношення, змістом якого є зобов'язання сторін, формальним документом, який фіксує волю сторін, регулятором суспільних відносин. Сукупність цих аспектів формує загальне поняття договору в цивільному праві.

Чи може договір в кожному його окремому аспекті (як правочин, як правовідношення, як текст) розглядатися як самостійне явище? Договір-правочин, договір-текст (документ), договір-правовідношення є самостійними явищами об'єктивної дійсності, хоч і тісно пов'язаними між собою. Їх взаємодія виражається в тому, що договір-правовідношення (договірне зобов'язання) є врегульована нормами цивільного права форма суспільних відносин учасників майнового обігу. Основною ознакою договору-правовідношення є те, що підстава його виникнення – договір-правочин. Саме зміст договору-правочину визначає специфіку конкретного договірного зобов'язання. Договір як документ – це об'єктивований за допомогою письмових знаків текст домовленості сторін. Разом з тим варто враховувати, що правочин може здійснений і в усній формі. Неправильно вважати договір-юридичний факт і договір-правовідношення різними сторонами одного явища. Коли досліджують договір як правовідношення, насправді досліджують договірне зобов'язання в тісному зв'язку з його юридичною підставою виникнення – договором юридичним-фактом. У такому випадку не слід забувати, що термін «договір-правовідношення» є дещо умовним, оскільки договір та зобов'язання – це окремі правові явища, які співвідносяться як причина та наслідок, підстава та те, що зумовлено цією підставою.

Розуміння договору в даному тріадному контексті сприяє поглибленому вивченню договору. В актах цивільного права визначення договору дається через поняття юридичного факту. На нашу думку, це є, безумовно, правильним вибором законодавця. Правовідношення може бути однаковим за своїм змістом, незалежно від того, чи воно виникло з договору, чи воно виникло з

інших юридичних фактів (наприклад, зобов'язання за спричинення шкоди). Тому договір варто визначати саме як юридичний факт, оскільки в цьому аспекті йому притаманні чіткі розмежувальні ознаки стосовно інших юридичних фактів.

Підсумовуючи вищевикладене та провівши порівняльний аналіз підстав виникнення цивільно-правового зобов'язання, можна зробити висновок про те, що *особливості договору як юридичного факту* полягають у тому, що:

1) як і будь-який інший юридичний факт, договір запускає механізм реалізації норми;

2) визначає початок, зміст та обсяг договірного зобов'язання, виступаючи своєрідною «лінзою», через яку проходять закріплені в законі вказівки законодавця щодо врегулювання тих чи інших відносин, що «заломлюються» під тим кутом, який є прийнятним для обох сторін;

3) виступає джерелом індивідуальних правил поведінки для сторін.

Висновки. Договір слід визначати саме як юридичний факт (а не як зобов'язання чи договір-документ), оскільки в цьому аспекті йому притаманні чіткі розмежувальні ознаки стосовно інших юридичних фактів. Визначаючи договір як регулятор суспільних відносин, лише вказуємо на його функцію, що не може бути визначальним у понятті договору. Особливостями договору як підстави виникнення цивільно-правового зобов'язання є те, що він, як і будь-який інший юридичний факт, запускає механізм реалізації норми; визначає початок, зміст та обсяг договірного зобов'язання, виступаючи своєрідною «лінзою», через яку проходять закріплені в законі вказівки законодавця щодо врегулювання тих чи інших відносин, що «заломлюються» під тим кутом, який є прийнятним для обох сторін; виступає джерелом індивідуальних правил поведінки для сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Brian H.Brix. The Ethics of Consent: Theory and practice. Edited by Franklin G.Miller and Alan Wertheimer. Oxford university press, 2010. – с.251; Varabara H. Fried, "What's Morality Got to Do With It?" [Електронний ресурс] Harvard Law Review Forum 120 (2007): 53-61. – Режим доступу: <http://harvardlawreview.org/forum/issues/120/jan07/bfried.pdf>
2. Иоффе О.С. Избранные труды: в 4 т. Т. 3. Обязательственное право / О.С.Иоффе. – СПб.: Издательство «Юридический Центр Пресс», 2004. – 837 с. 3. Корецкий А.Д. Договорное право России. Основы теории и практика реализации / А.Д.Корецкий. – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2004. – 528 с.
4. Зозуляк О.І. Договір як правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.І.Зозуляк. – Київ, 2010. – 19 с.
5. Бервено С. М. Проблеми договірної права України: монографія / С.М.Бервено. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 392 с.
6. Сибільов М. М. Загальні положення регулювання відносин у сфері надання послуг за проектом нового Цивільного кодексу України / М.М.Сибільов // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – №4. – С.88.
7. Халфина Р.О. Договор в английском гражданском праве / Р.О.Халфина. – М., 1959. – 319 с.
8. Спасибо-Фатеева І.В. Акціонерні товариства: акції, власність, корпоративне управління: монографія / І.В. Спасибо-Фатеева. – Харків: Вид-дім «Райдер», 2002. – 171 с.
9. Гражданское право: учебник в 2т. Том I / Отв. ред. проф. Е.А.Суханов. – М.: Издательство БЕК, 2002. – 816 с.
10. Боднар Т.В. Договірні зобов'язання в цивільному праві: (Заг. положення): Навч.посіб. / Т.В.Боднар. – К.:Юстиніан, 2007. – 280 с.
11. Казанцев М.Ф. Договорное регулирование: цивилистическая концепция / М.Ф.Казанцев. – Екатеринбург, 2005. – С.25-31.
12. Печений О. Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків: аналіз юридичної конструкції ст. 11 ЦК України [Текст] / О. Печений // Вісник Академії правових наук України : Збірник наукових праць. – 2007. – N 1. – С. 141-149.